

prijevod pod uredničkom palicom M. Jovanovića; prijevod znan kao Varaždinska Biblija; Čakovečki prijevod NZ. Završno poglavlje 14 autor posvećuje nekim nedovršenim prevodilačkim projektima.

Autor pomalo blago i pitomo tek upozorava na problem jezične kompetencije izvornih jezika kojima vladaju (ili ne vladaju) prevoditelji ovih biblijskih prijevoda. Predmet jezične kompetencije prevoditelja u izvornim jezicima uvijek je izazov. Dakako, ova se problematika ne odnosi samo na prevoditelje bezimprimaturnih prijevoda, ali bi dodatno aktualiziralo tematiku biblijskog prevodilaštva.

Na kraju, valja reći da je svaki dobro istražen rad u području hrvatskoga biblijskog prevodilaštva, kao što je ovaj, dobrodošao svakom budućem istraživaču. Ova knjiga potvrđuje koliko vrijedi dobro i detaljno istraživanje. Mnogi detalji, samo naizgled nevažni, sasvim bi nestali da ih autor ovdje nije „iskopavao“ i donio na svjetlo dana.

Hrvatski bezimprimaturni prijevodi otvorili su temu kojoj još predstoji daljnjih istraživanja, kritičkih analiza, vrijednih povijesnih osvrti i nastavak rada za ovog ili druge autore. Ovaj će rad bez sumnje biti jedan od svjetionika pa ga valja uzeti u ruke s pažnjom i predanošću u daljnjem proučavanju. Osim povijesnih dokumenata, koje čitatelj nalazi na jednome mjestu, naći će u ovoj knjizi nepopovnljiva osobna i detaljizirana istraživanja koje je autor iznio na svjetlo dana.

Danijel Berković

Matthias Henze

Isusova čitanka. Izvanbiblijski spisi pomažu razumjeti Isusa

KruZak, Zagreb, 2018., 210 str.

U proljeće 2018. izdavačka kuća *KruZak* objavila je na našem tržištu knjigu *Isusova čitanka. Izvanbiblijski spisi pomažu razumjeti Isusa*, koja u izvorniku nosi naslov: *Mind the Gap. How the Jewish Writings between the Old and New Testament Help Us Understand Jesus*. Autor ove knjige je Matthias Henze, profesor Hebrejske biblije i ranog židovstva te utemeljitelj i ravnatelj programa židovskih istraživanja Sveučilišta Rice u Houstonu, u Teksasu.

Osnovna namjera pisanja ove knjige vrti se oko pitanja „Je li važno da je Isus bio Židov?“. Ako se složimo oko toga da je Isus bio Židov, odatle slijedi da bismo trebali upoznati njegov židovski svijet ako uistinu želimo shvatiti učenje Novoga zavjeta. Budući da Isus nije bio kršćanin, već Židov (i po vjeri i po nacionalnosti), autor smatra kako se pojašnjenje židovstva Isusova vremena ne može naći jedino i isključivo u Starom zavjetu, već je ono također plod teološkog razvoja koji se dogodio u intertestamentalnom (međuzavjetnom) razdoblju ili razdoblju Drugog Hrama. Stoga, u Starom zavjetu ne nalazimo pojam „rabin“, nema fari-

zeja i saduceja i nigdje se ne spominju sinagoge itd. Sve te ideje i pojave razvile su se nakon babilonskog sužanjstva, a o njima nam svjedoče razni spisi nastali u razdoblju Drugog Hrama. Tako je i cilj ove knjige „prikazati neke od tih manje poznatih knjiga uključujući i Mrtvomorske svitke te na odabranim primjerima Novog zavjeta rastumačiti kako te knjige mogu osvijetliti Isusa, njegov život i poruku i, posebno, svijet iz kojeg je potekao“ (str. 14).

Knjiga se sastoji od dva glavna dijela s ukupno šest poglavlja kojima prethodi predgovor prevoditelja i samog autora, a na kraju još donosi: pogovor, zahvale, upute za daljnje čitanje, pojmovnik imena i izraza, skraćenice imena biblijskih knjiga te kazala pisaca i premeta, drevnih imena, mjesta i tekstova. Prvi dio knjige „Pazi na razmak! Tekstovi između Starog i Novog zavjeta!“ započinje prvim poglavljem „Kada je napisan Stari zavjet“. Ono je posvećeno vremenskom razmaku od nekoliko stoljeća koje je proteklo između Starog i Novog zavjeta, a iz kojeg Biblija ne sadrži gotovo ni jednu knjigu. Autor pak smatra knjige nastale u tom razdoblju jedinim izvorom izvan Novog zavjeta koji nam svjedoči o Isusovu židovstvu pa se u ovom poglavlju nudi kratak pregled povijesti biblijskog Izraela, pojašnjava kada je nastala hebrejska Biblija te se objašnjava raspored knjiga u Starome zavjetu. Ono što nam autor želi osvijestiti jest činjenica da je između Malahije i Mateja proteklo kojih 500 godina tijekom kojih su se promijenile religija i književnost staroga Izraela. Stoga, ako želimo razumjeti Isusov svijet, moramo paziti na taj *razmak* (*gap*).

Drugo poglavlje „Književnost drevnog Izraela“ autor započinje isticanjem činjenice da je otkrivanje literature iz razdoblja Drugoga Hrama krajem 19. i početkom 20. st. promijenilo naše poimanje starog židovstva te Isusa i njegova ranog pokreta (str. 37). Ti nam spisi pokazuju da se u tom razdoblju počelo raspravljati o nekim novim pitanjima (poput očekivanja mesije, zanimanja za demone i nečiste duhove, brige za događaje nakon smrti itd.), što autora navodi na zaključak kako židovstvo Isusova doba nije bilo židovstvo hebrejske Biblije, već židovstva Drugoga Hrama. To ne znači da postoji prekid između religije Isusova doba i hebrejske Biblije, već da religijski krajolik Isusova vremena više nije bio isti. Na tom tragu, autor nas upoznaje s Mrtvomorskim spisima, Spetuagintom, Prvom knjigom Enohovom, Jubilejima te drugom Baruhovom knjigom ili Četvrtom knjigom o Ezri. Autorova je teza da nam ti spisi pomažu uvidjeti kako Isus nije bio protivnik židovstva (kako se to često smatra), već je, naprotiv, bio istinski pripadnik židovstva svog vremena (str. 53).

Drugi dio knjige, u kojem autor adresira odabrane teološke teme, započinje trećim poglavljem „Isus, izraelski mesija“. Čitatelja se upoznaje s ishodištem i korištenjem pojma „mesija“ u Starome zavjetu te analizira korištenje pojma mesije u Starome zavjetu. No autor zaključuje kako u Starom zavjetu taj pojam ne označava nekog budućeg iskupitelja, tj. ne govori se o poimanju mesije kao oče-

kivanom Božjem poslaniku (str. 60–61). Kada u Novome zavjetu naiđemo na takvo poimanje mesije, autor to poimanje pripisuje književnosti drugog hramskog razdoblja. Stoga, autor analizira i uspoređuje pojedine Kumranske spise (Svitke s Mrtvog mora) i Salomonove psalme s odabranim tekstovima Novoga zavjeta ne bi li pokazao njihovu podudarnost u pogledu poimanja mesije.

U četvrtom poglavlju, „U svijetu zloduha i demona“, autor nas upoznaje s činjenicom da su ljudi Isusova vremena vjerovali u postojanje demona i zloduha. Pokazujući nam odabrane novozavjetne tekstove, u kojima se Isus susreće s demonima, autor zaključuje kako su ti susreti pokazatelj sukoba između dva moćna svijeta (str. 92), a u tom sukobu Isus pokazuje premoć kraljevstva Božjeg (str. 88). Slično kao i u prethodnom poglavlju, autor zaključuje kako u hebrejskoj Bibliji nema spomena o tome odakle dolaze demoni te smatra kako Stari zavjet ne poznaje demone Novoga zavjeta i ne kaže ništa o njihovoj porijeklu (str. 97). Autor nadalje analizira odabrane tekstove iz drugoga hramskog razdoblja, pokazujući kako su ideje iz tih tekstova utjecale i oblikovale Isusov svijet i, posljedično, novozavjetne spise.

U petom poglavlju, „Je li Isus ukinuo Mojsijev zakon?“, autor raspravlja o temi je li Isus ukinuo Mojsijev zakon i adresira neka kriva gledišta koja ponekad kršćani imaju u pogledu Zakona i općenito židovstva kao religije Zakona. Analizirajući ishodište i značenje pojma „Tora“, autor nam nadalje pokazuje različita značenja pojma „Tore“ u Starome zavjetu te kako se taj pojam razvijao u Svicima s Mrtvog mora. Budući da Tora ulazi među središnje teme Novoga zavjeta, autor se ponovo vraća na Isusa te Pavla, utvrdivši kako su njihove rasprave o Tori samo nastavak rasprava o ovim temama koje su bile prisutne već u ranom židovstvu.

Šesto poglavlje „Uskrsnuće mrtvih i život s anđelima“ posvećeno je razvoju ideje zagrobnog života. Slično kao i u prethodnim poglavljima, autorova teza jest da je novozavjetni govor o uskrsnuću i zagrobnom životu posljedica razvoja ideja unutar međuzavjetnog razdoblja. Stari zavjet na nekoliko mjesta koristi govor o uskrsnuću, ali u prenesenom značenju (Izaija i Ezekiel), a jedino mjesto koje izričito spominje tjelesno uskrsnuće jest Danijel 12, čiji nastanak autor smješta upravo u to razdoblje. Analizirajući pojedine spise iz međuzavjetnog razdoblja, autor zaključuje kako današnje židovstvo i kršćanstvo baštine ideju uskrsnuća mrtvih upravo iz tog razdoblja pa ta ideja ujedinjuje i Židove i kršćane (str. 163).

U Pogovoru knjige autor nastavlja govoriti o tome je li uistinu važno da je Isus bio Židov i, ako smatramo da je to važno, onda bismo se trebali upitati što to točno znači i podrazumijeva. Možemo reći kako su prethodna poglavlja bila autorov pokušaj da odgovori na to pitanje. Autor se ovdje također bavi nekim prigovorima koje je tijekom godina imao prilike čuti, govoreći o temi Isusova židovstva, a koji su bili povezani s činjenicom da je nekim ljudima znalo biti nelagodno od „previše židovstva“ u autorovim predavanjima. Rasprava se obično vo-

dila oko nekoliko pitanja: a) Je li Isus bio kršćanin?; b) Jesu li Pavao i evanđelisti poznavali izvanbiblijske knjige?; c) Je li kršćanstvo posebno? d) Je li Isus nadišao židovstvo? – a autor na ova pitanja nudi zanimljive odgovore. Završava pogovor kratko raspravljajući o temi izazova čitanja Novoga zavjeta u 21. st. te nas poziva da se upoznamo s riznicom židovskih spisa, da odbacimo „teologiju zamjene“ i antisemitizam, da prihvatimo činjenicu da je Isus bio Židov i da budemo ponizni u čitanju Novoga zavjeta, a na tragu Pavlove napomene u Rimljanima 11 o potrebi pogana da se ne uznose nad Židovima.

Autorova teza kako nije moguće razumjeti Isusa i njegovu poruku bez osnovnog razumijevanja prvostoljetnog židovstva te da nam Stari zavjet ne daje kontekst koji može objasniti Isusovo židovstvo (str. 39) predstavlja pohvalan trend u biblijskim studijima, gdje se odbacuju neke pogrešne paradigme i pogledi na Isusa i kršćanstvo koji su plod povijesnog razvoja i pogrešnog poimanja biblijske objave budući da, kao što i sam autor ističe, umjesto da se na taj način ljudima iz Biblije pojasni nešto što oni nisu znali, oni dobivaju ono što nisu željeli, a to je da im „poznati Isus“ odjednom postaje „nepoznat“ (str. 167). I to je u redu jer kršćanstvo, kao i ljudski rod općenito, ima sklonost stvarati Boga „na svoju sliku“. Također, činjenica da je između dva Zavjeta prošlo gotovo 500 godina (razdoblje koje se inače naziva „razdobljem šutnje“) ne znači da ljudi tijekom tog vremena nisu promišljali o svojoj vjeri i tražili način kako odgovoriti na neka nova pitanja i primijeniti postulate svoje vjere na nove okolnosti te da ljudi Isusova vremena nisu bili oblikovani tim razdobljem.

Ono s čime nisam načisto jesu autorove tvrdnje u kojima povlači čvrstu liniju između hebrejske Biblije i literature međuzavjetnog razdoblja, tvrdeći da hebrejska Biblija o nečemu *ne govori* te pripisuje razvoj nekih novozavjetnih tema izričito tom međuzavjetnom razdoblju. Naravno, trebamo uzeti u obzir „ljudskost Biblije“ (Biblija je i Božja i ljudska riječ) te da ona ima svoj povijesni i književni kontekst (str. 170), ali ovakva pretjerana dihotomija više predstavlja autorovu težnju da dokaže svoju tezu nego što ima uporište u činjenicama. Ono s čime se ne slažem jest autorov stav koji iznosi u Predgovoru kako pisci kanonskih evanđelja nisu vidjeli Isusa, te razdvaja „povijesnog“ i „novozavjetnog“ Isusa, iako sam ističe kako se u ovoj knjizi neće baviti „povijesnim“, već „novozavjetnim“ Isusom (str. 18). Također, autor tvrdi kako je Poslanica Rimljanima Pavlov zadnji spis (str. 132), što je isto tvrdnja s kojom se ne slažem.

U zaključku, knjiga *Isusova čitanka* došla je na naše tržište samo godinu dana nakon objavljivanja na engleskom, što je hvale vrijedan trud izdavača, tako da svi ljubitelji Biblije imaju na raspolaganju još jedan kvalitetan izvor na raspolaganju. Knjiga će, svakako, naći svoje mjesto u teološkom obrazovanju budući da se može koristiti i za Stari i za Novi zavjet. Autor ne piše složenim akademskim jezikom tako da će ova knjiga pronaći svoj put i do šire publike. Ono što malo kvari čitanje

knjige jesu arhaični izrazi poput „uljudba“, „Izraelićani“ i „Izraelićanska religija“ te „mrtvomorski spisi“, a na jednome se mjestu za biblijski tekst umjesto „poglavlja“ koristi pojam „odjeljak“ (str. 114). Također, biblijski navodi poglavlja i retka u hrvatskom jeziku ne označavaju se dvotočkom, već zarezom (Još 1,8, a ne Još 1:8).

Ervin Budiselić

Ervin Budiselić

Ključne biblijske teme

Zagreb, Biblijski institut, 2020., 140 stranica.

Knjiga *Ključne biblijske teme* prva je knjiga u serijalu *Kako se (ne) izgubiti u Bibliji* koji će se sastojati od četiri knjige. Dakle, autor planira objaviti još tri knjige: *Postanak 1-12: Biblija u malome*, *Izazovi tumačenja Biblije* i *Učeništvo na Isusov način*. Ova se knjiga sastoji od Uvoda, šest poglavlja, zaključka (koji autor naziva „Umjesto zaključka“) i dva dodatka („Poruka Evanđelja“ i „Rođenje serijala“). Svako poglavlje obrađuje neku temeljnu biblijsku temu: (1) Velika priča Biblije: dva stvaranja – *Postanak 1-3* i *Otkrivenje 20-22*, (2) Važnost Abrahamova poziva za današnju Crkvu, (3) Zakon i teologija odmazde, (4) Kraljevstvo Božje, (5) Poruka Evanđelja... kakvo Evanđelje, takvo učeništvo, i (6) Crkva – Isusova zajednica saveza i poslanja. Knjiga sadrži nekoliko grafičkih prikaza i popisa koji pomažu u razumijevanju biblijske priče.

Autor nas u Uvodu podsjeća da Biblija dolazi iz nama strane zemlje, strane kulture i stranog vremena te je potrebno bolje upoznati prostor, kulturu, ljude i jezike koje Biblija obuhvaća kako bismo bolje shvatili Božju objavu i bolje je primijenili na vlastiti život. Ono što razumijemo i vjerujemo, to ćemo i živjeti. Autor odabire tri ključne teme Starog zavjeta i tri ključne teme Novog zavjeta te napominje da ih je odabrao jer ih je sam proučavao i jer je smatrao da su potrebne crkvama reformacijske baštine.

U prvom poglavlju autor snažno ističe činjenicu da je Biblija jedna povezana priča, dok je mnogi kršćani promatraju kao gomilu dijelova i zato je čitaju, tumače i poučavaju „selektivno, atomizirajuće i u odabranim dijelovima“ (11). Kao što naslov poglavlja ukazuje, biblijska priča počinje stvaranjem i završava novim stvaranjem. Ovo je važno za razumijevanje autorove misli i knjige: „Pojednostavljeno, možemo reći da je Biblija priča o stvaranju svijeta, njegovu kvarenju i Božjem djelovanju kojim On ponovno želi vratiti svoj svijet u ono što je trebao biti na početku. Ova ‘široka slika’ treba nam služiti kao okvir kroz koji ćemo promatrati sve ostale priče, teme, događaje i likove u Bibliji“ (12). Dalje autor opisuje bit stvaranja svijeta i čovjeka te važnost Božje vladavine i prisutnosti u svemu. Na-